

Lengyel András

A bibliográfus dicsérete

Lakatos Éva sajtótörténeti bibliográfiájának margójára

1

Többféle bibliográfia s bibliográfus létezik. Van, aki könyvel, rendszerez, rendet teremt, aki könyvészeti adatokkal dolgozva is voltaképpen „informatikus” – számára a tárgy szinte érdektelen. A fő, hogy a rendszer jól működjék. S van, aki inkább anyagföltáró, akit tárgya érdekel, s így voltaképpen a kutatás első, időigényes és fáradságos, de meg nem spórolható fázisát végzi el – a kutatók helyett, a kutatók számára. Az ilyen bibliográfus valójában maga is kutató, a szó legszorosabb értelmében, de nem maga dolgozza föl azt, amit talál, hanem összegyűjtve, önzetlenül átengedi azt a történészeknek – ő csak leírja s prezentálja leleteit.

Az ilyen – anyagföltáró – bibliográfus különösen olyan területeken nagy kincs, ahol a fölmérendő terep önmagában is kiterjedt, áttekintése nagyon nagy munka, s egy-egy szokványos „projekt” keretében (a be- és elszámolási határidő szorításában) el sem végezhető. Ahol tehát a történeti munka, előzetes terepfölmérés híján, kimerülne az ötletszerű szemlélésben, s már a tájékozódás is elvenné az időt a tulajdonképpeni földolgozó munkától. Jellegzetesen ilyen terület például a sajtótörténet, amelynek tárgya is, anyaga (elsődleges „forrása”) is maga az egykori hírlapirodalom, amelyet egy ember nemhogy végigolvasni, de átlapozni sem nagyon tud – az emberi élet túlzottan rövid ehhez. Az e helyzetből fakadó problémát persze többféleképpen meg lehet kerülni – a tudományos kutató talalékony lény. A téma például leszűkíthető – igaz, ekkor a sajtótörténet összmozgását, valóságos fejleményeit homályban hagyjuk, az egész helyett egy kicsi, de „kezelhető” részlettel bíbelődünk, s az addig kitermelt általánosságokat használjuk föl előföltévéseink s ítéleteink megfogalmazásához. Vagy dióhéj-sajtótörténetet írunk, azaz oly átfogó s madártávlati képet adunk, hogy abban részleteknek már nincs helye, s részletekre nem is nagyon van szükség. Esetleg, „korszerűek” lévén, importált médiaelméleti fogalmakkal festjük át az eddigi, kielégítőnek aligha tekinthető eredményeket, s az empirikus ismeretek hiányát a metanyelv üres, de látványos (a hozzá nem értőt lefegyverző) csillogtatása pótolja. A megkerülő cselek sorolása még folytatható lenne, a választék nagy, mindenki talál magának testhezállót. Az ilyen ügyeskedések persze azzal az eredménnyel járnak, hogy ismereteink vagy fragmentálódnak, vagy oly laposak, hogy igazában már nem is érdekesek, vagy – s újabban ez hódít – történet helyett ideológikus funkciójú metanyelvet kapunk. A valóságos, megértendő problémák pedig szőnyeg alá seprődnek, s a történeti megértés egészét lehetetlenítik el. E diszfunkciót, illusztrációképpen, alighanem egyetlen, nagyon picike példa is érzékeltetni tudja. A sajtótörténeti kutatás elégtelensége miatt a magyar irodalomtörténet-írás például mindmáig nem tudott számot adni arról a hatalmas szövegkorpuszról, amelyet a régi lapok tárcarovata alkot, s amelyben, föltáratlanul, az ismert magyar novellatermés sokszorosa rejtőzik. Benne a legnagyobbak sok-sok szövege is.

Az a bibliográfus tehát, aki feladatát nem szűkíti le anyaga informatikai rendszerezésére, hanem, érdeklődésének engedelmességgel, maga is ennek az anyagnak gyarapításában, hozzáférhetővé tételében ismeri fel feladatát, valami nagyon fontosat végez el. Föltáró

munkája az egész szakma lehetőségeit tágítja ki s növeli meg, ő maga azonban a háttérben marad. A bibliográfiát használjuk, de létrehozóját többnyire említetlenül hagyjuk. A történetésze minden érdem, holott a nehezét, időt s munkát nem kímélve, más – a bibliográfus – végezte el. De róla hallgatunk.

2

A mai magyar bibliográfusok közül ilyen – „kutató” – bibliográfus Lakatos Éva. Nem ma kezdte a szakmát, már nyolcvan fölött jár, de ma is aktív, munkaereje s kedve töretlen. Mindennap bejár a Széchényi Könyvtárba, ahol ma is van egy asztala, s ahol a raktárosok, akiket a könyvtár legbecesebb munkatársainak tart, előzékenyen kiszolgálják – „fölközák” neki a hírlapok s folyóiratok újabb s újabb köteteit. Sokan megmosolyogják, minek jár be, miért nem tölti idejét mással – ő, immár évtizedek óta, a hírlapok között éli életét. Valamikor az ötvenes években kezdte pályáját, még a magyar sajtótörténet-írás ma már legendaszámba menő alakja, Dezsényi Béla keze alatt. Nemzedéktársai lassan lelépnek a színről, ő töretlenül dolgozik. Pályája során, egy-egy periódikumot nyomozva, vagy valamely állományrészt fölmérendő, bejárta az ország könyvtárait, s ha kellett, külföldi – magyar anyaggal is bíró – könyvtárakba is eljutott. Hírlap- és folyóirat-repertóriumokat, számos bibliográfiát készített, ma már, némi túlzással élve, ezek számon tartásához is bibliográfia kell. Legismertebb munkája alighanem a *Magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiája*, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum adott ki (1972 és 2000 közt, 40 füzetben), s amely ma az antikváriusok számára is nélkülözhetetlen kézikönyv – az aukciós katalógusok címléírásaiban rendszeresen visszatérő momentum a „Lakatos”-ra való hivatkozás. S mindazok, akik számára ezek a régi lapok fontosak, az ő bibliográfiájától, mint „kályhától” indulnak el. De a színháztörténet-írást is hálára kötelezte. Munkája, a magyar színházi lapok bibliográfiája két kiadást (1993, 2011) is megért – e lapok ismerete nélkül nincs magyar színháztörténet De: egész eddigi élete hírlaptárakban telt el, érthető hát, hogy a lapokat nem pusztán munkaeszköznek tekinti, s nem csak hivatásszerű rutinnal forgatja – ezek egyben szenvedélye tárgyai is. Minden, ami összefügg velük, érdekli, figyel rájuk, s például egy-egy lapszám valamilyen okból való hiánya mélyen elkeseríti. Maga a hírlap mint információhordozó fizikai tárgy is érdekli, s az évtizedek során, bármilyen konkrét feladatot teljesített is, mindig figyelt a régi lapokra vonatkozó közleményekre is. Kijegyezte őket, majd módszeresen is gyűjteni kezdte mindazt, amit a sajtótörténet körébe lehet sorolni. „Érdekes” (azaz őt valamilyen szempontból érdeklődéssel eltöltő) cédulái alapján maga is írt sajtótörténeti tanulmányokat (igen fontosakat, pl. a „könyvnyomatosokról”), amelyekből egy kötet meg is jelent (*Sikersajtó a századfordulón*, 2004). „Mindent” azonban nem írt, nem is írhatott meg – az egy másik életpályát igényelt volna. Céduláit azonban nem hagyta veszendőbe menni. S – ha erős válogatással is, de – bibliográfiába mentette át őket. Az OSZK vezetése adta meg számára a lehetőséget, hogy céduláit kötetbe mentse át, s mások számára is hozzáférhetővé tegye, de maga a mű, amelyről szólni kell, nem egy kutatási projekt szokványos terméke, hanem egy egész élet munkájának eredménye. A magyar sajtótörténet minden eddiginél gazdagabb – „válogatott” – bibliográfiája.

3

A bibliográfia négy kötetre volt tervezve, öt lett belőle. Címe: *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944*. Az első négy kötet a lapok betűrendjében adja az egyes lapokról szóló irodalmat (1. k. A–J, 2. k. K–M, 3. k. N–Sza, 4. k. SZe–Z.), az

ötödik – valamennyi „betű” vonatkozásában – pótlásokat ad. Az első kötet még 2010-ben jelent meg, az ötödik 2014 elején. Az összeállító gyűjtéséről, szerényen, csak ennyit mond bevezetőjében: „Ahhoz, hogy a magyar nyelvű (és a Magyarországon, más nyelveken kiadott) sajtó történetét megismerjük, szükség lenne egy olyan bibliográfiái gyűjtésre is, amely gyűjtésének szempontjait eleve a sajtótörténet dokumentálására hegyezné ki. // Mivel ilyen vállalkozás eddig nem volt, s a közeljövőben nem is lesz, ezért vettük magunknak a bátorságot, hogy távolról sem teljes, de mégis 40 év gyűjtése során felhalmozódott – és már a jelzett sajtócentrikus szemlélettel felvett bibliográfiánkban adatainkat összesítsük és egy sajtótörténeti munkává alakítsuk. // Be kell vallanunk, hogy a gyűjtés kezdetben szintén melléktermék volt, az irodalmi és irodalmi értékű folyóiratok és hetilapok leírásának, címfelvételének készítése közben nem volt szívünk otthagyni az éppen feldolgozott címekben található sajtótörténeti közlések adatait. Utóbb, a munka lezárását követően, már célzottan vettük kézbe a jelentősebb országos napilapokat, hogy kiemeljük belőlük a témánkhoz tartozó közleményeket. Előbb csak a meghatározó és budapesti napilapokat vettük sorra, számításba véve minden politikai irányzatot – a *Népszavától* az *Est*-lapokon és a *Magyar Nemzet*en keresztül az *Összetartásig*. [...] Ugyanilyen szemlélettel folytattuk a vidéki vezető napilapok feltárását, kiterjesztve a gyűjtést a határon túl megjelenő magyar újságokra is – a *Prágai Magyar Hírlaptól* a *Bácsmegyei Naplóig*. S természetesen a politikán kívül figyelmünk kiterjedt a társadalmi élet más területére is.” Ez az autoreferátum nem hangsúlyozza, de a leírásban benne van, a gyűjtés jóval túlterjedt az úgynevezett tudományos szakirodalom regisztrálásán. Nemcsak a sajtótörténeteszek eredményeit vette számba (amelyről egyébként, ha nem is teljességre törekvően, valamilyen számbavétel már korábban is történt), hanem egy jóval tágabb – mondhatnánk: forrásértékű – körből merített. Az egyes lapok önmagukra vagy más, velük egy időben megjelenő (rivális) lapokra való „kortársi” reakcióiból is. Ez az irodalom persze a szó szoros értelmében már nem szaktudományos produkcióból áll össze, de olyan egykorú megnyilatkozásokból, amelyek – még szándékoltt konfabuláció vagy vádaskodás stb. esetében is – forrásértékűek. Amelyek úgy vallanak az egykori sajtóeletről vagy egy-egy lapról, szerkesztőségről, nyomdáról stb., hogy bennük olyan információk rögzültek, amelyeket többnyire csak a bennfentes kortársak ismertek, s amelyek sok esetben semmi mással nem helyettesíthetők. A gyűjtésnek ezzel a kézenfekvő, de nagyon sok munkát igénylő kiterjesztésével Lakatos Éva tehát voltaképpen egy elsüllyedt, „atlantiszi” sajtóvilágot emelt ki a feledésből.

Maga a bibliográfia persze nem pusztán a kortársi megnyilatkozások regisztrálása – a teljes sajtótörténeti irodalmat figyelembe veszi. Az egyes lapok rendjében adja az anyagot, de praktikus, helykímélő bontásban. Azt az irodalmat, amelyet a korábbi bibliográfiák már számba vettek, tételesen nem ismétli meg („sajnálja” tőlük a papírt), de az adott bibliográfiákra utalva visszakereshetően hivatkozik rájuk. A kutató, aki tájékozódni akar, innen megtudja, hogy hol talál még őt érdeklő tételeket – megkapja a szükséges eligazítást. Az „új”, azaz korábban még nem bibliografizált anyagot azonban, függetlenül attól, hogy mai szaktudományos publikáció-e, avagy forrásértékű kortársi megnyilatkozás, tételesen leírja. (Nem lett volna baj természetesen, ha a korábbi bibliográfiák anyagát is megismételte volna, ám azzal a terjedelmet jelentősen megnövelte volna. Ő pedig minél több információt akart publikussá, elérhetővé tenni. Nem akarta az „új” elől elvenni a helyet.)

A négy plusz egy kötet regisztrált anyaga igen imponáló. 20 760 tétel, s ez csak az új anyag. Minden valamennyire is jelentős pesti és vidéki lapról ad tételeket, sok esetben látványosan megnövelve az irodalmat. A közlés rendszere, híven az összeállítóhoz, a lehető legegyszerűbb, a lapcímek abécérendjében adott tételekhez csak névmutató járul. (Ez a rendszer arra az előfeltevésre épül, hogy a potenciális kutató a bibliográfiában lapra és

névre fog keresni.) Lakatos Éva persze tudja, sokféle egyéb keresési szempont is lehetséges, s bár őt, életkora ismeretében érthetően, elsősorban anyaga átmentése, hozzáférhetővé tétele érdekelte, készül egy több szempontú keresést is lehetővé tevő mutatókötet is. Ha erre a hatodik, már csak mutatókat tartalmazó kötetre is lesz pénz, a gyűjtés használhatósága, pontosabban, gyors és könnyű kamatoztatása is jelentősen növekszik. Ha azonban ezt a pénzhány megghiúsítaná, nagy baj akkor sincs – az anyag így is jól használható. A munka neheze elvégeztetett, a termés csűrben. De azért bizakodjunk.

4

A bibliográfia speciális „olvasmány”. A nem hozzáértő csak egymás után sorjázó címekeket lát, „olvashatatlan” adathalmazt. A hozzáértő, aki a magyar sajtótörténet valamely kérdésén töprengve nyúl hozzá, meglátja a címek mögött a lehetőséget, észreveszi, mi minden rejlik egy ilyen adattárban. Eszreveszi például, hogy hajdani újságírókról, akik ma már (egyébként méltatlanul) lexikonokban sem szerepelnek, megvannak a nekrológjaik – valami kép tehát már mindjárt alkotható róluk. Eszreveszi, hogy nyomdákról, nyomdagépekről, szerkesztőségi épületekről, az infrastruktúra változásáról (zömében: fejlődéséről) itt is egy híradás, ott is – a lapcsinálás háttere földereng. S az is kiderül (ami persze evidencia, de elvont általános ismeretként semmitmondó), hogy újságírók is voltak – olyan újságírók például, akik sztrájkoltak. S nemcsak a fővárosban, hanem mondjuk Nagyváradon is. Sok kis lap létéről, arról, hogy egyáltalán volt, hogy megjelent, még a szakember is innen értesül. Az egykori újságírás világa földereng, a böngésző kedvet kap, hogy ennek is, annak is utánanézzon e bibliográfia segítségével. Teheti, immár célzottan juthat el szövegekhez, információkhoz – nem a szénakazalban keresi a tűt. De maga az újságírás, mint praxis is sokféle összefüggésben megjelenik. A politikai csatározások éppúgy tetten érhetők, mint az üzleti stílus elterjedése, a bulvár föltűnése, vagy éppen az úgynevezett revolver-újságírás, amely diszfunkció ugyan, de olyan diszfunkció, amely szinte értelemszerűen alakul ki. Bibliográfiát folyamatosan olvasni persze nem lehet, de böngészni benne nemcsak hasznos, élvezetes is.

A bibliográfia rendeltetészerű használata azonban nyilvánvalóan a célirányos keresés megkönnyítése. Ha például olyan közismert (vagy közismertnek vélt) folyóirat történetében próbálunk eligazodni, mint a *Nyugat*, akkor ez az adattár bőségével hívja föl magára a figyelmet. A 3. kötetben a 11 086–11 536. tétel ad fölvilágosítást, mit produkált e témáról a szakma, s milyen egykorú anyaggal lehet számolni. Ugyanebben a kötetben hasonló bőséggel sorakoznak az információk a *Népszaváról* is (10 073–10 606. t.). S még a kevésbé vagy alig ismert lapokról is kapunk tájékoztatást, így például a kolozsvári *Napkeletről* (9 846–9 877. t.), amely nem tévesztendő össze az azonos nevű, de egészen más irányultságú budapestivel. S ugyanígy, mondjuk, a *Pásztortúzról* (12 070–12 145. t.). De továbbra is a 3. kötetnél maradva, a magyar bulvárújságírás egyik úttörőjének tekinthető budapesti *Napról* is van egy tételsor (9 736–9 801. t.). S van, mondjuk, német nyelvű lapjainkról is, például a *Neues Pester Journal*ról (10 765–10 794. t.). A példák a végtelenségig sorolhatók lennének, de éppen a lényegét nem érzékelnénk így. A lényeg ugyanis éppen az, hogy ezt a bibliográfiai tájékoztatást nem egyik vagy másik, minket valamiért érdeklő lapról kapjuk meg, hanem gyakorlatilag valamennyiről. Kicsikről és nagyokról, jókról és rosszakról, a politikai színpad valamennyi áramlatából.

S itt meg kell ismételnünk: ezt az adattárat egy alkalmi projekt keretében nem lehetett volna létrehozni. Ehhez bizony egy élet szisztematikus erőfeszítése kellett. S e ponton azt sem szabad elhallgatni, hogy mindez egy intézménypótló egyéni erőfeszítés eredménye – az egyén pótolja azt, amit az intézmények nem végeztek el.

Szeplők persze pettyezik ezt a nagy munkát is. A technikai szerkesztés nem állt feladata magaslatán, a sajtóhibák ezt az öt kötetet sem kerülték el. Szimptomatikus, hogy Lakatos Évának az 5. kötetbe szánt (s el is készített) hibajavító összeállítását például maga is kimaradt a kötetből – ezt a szerző, személyes ismerőseinek, csak kéziratban tudta rendelkezésükre bocsátani. S kérdés, lesz-e pénz a mutatókötetre, vagy a használóknak meg kell elégedniük az egyes kötetek végén található névmutatókkal? Mindez azonban csakugyan csupán szeplő. Nem semmisíti meg e nagy munka értékét.

E kis cikk voltaképpen nem is másért íródott, minthogy fölhívja a figyelmet e munkára és arra, aki nélkül ez az adattár nem születhetett volna meg.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.